

สังจา บรรจงศิริ : รูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน (MODEL FOR DEVELOPMENT OF COMMUNITY RICE CENTERS) อาจารย์ที่ปรึกษา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิรัชชัย ทิพนชนหะเกียรติ, 292 หน้า.

การวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพภูมิสังคมของเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับศูนย์ข้าวชุมชน 2) ศึกษาสภาพการดำเนินงานของศูนย์ข้าวชุมชน และ 3) พัฒนารูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน ทำการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้นภูมิให้ได้จังหวัดที่เป็นที่ตั้งของศูนย์ข้าวชุมชนที่มีการผลิตข้าว 3 ประเภท ได้แก่ ข้าวเจ้า ข้าวหอมมะลิ และข้าวเหนียว ในแต่ละจังหวัดคัดเลือกศูนย์ข้าวชุมชนแบบเจาะจงจังหวัดละ 3 แห่ง ที่มีระดับความเข้มแข็งแตกต่างกัน 3 ระดับ คือ น้อย ปานกลาง และมาก รวม 9 แห่ง จากการศึกษาสภาพภูมิสังคมของเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับศูนย์ข้าวชุมชนทั้ง 9 แห่งพบว่าศูนย์ในจังหวัดสุพรรณบุรีมีแปลงนาเป็นที่ราบลุ่มดินเหนียว ความอุดมสมบูรณ์ปานกลางและเป็นนาในเขตชลประทาน ส่วนแปลงนาของศูนย์ในจังหวัดบุรีรัมย์และอุบลราชธานีเป็นที่ราบดินร่วนปนทราย ความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำและเป็นน่าน้ำฝน สภาพที่ตั้งของศูนย์ข้าวชุมชนทั้งหมดมีการคมนาคมใช้ได้ตลอดปี มีโทรศัพท์ ศาลาประชาคม วัด หอกระจายข่าว และบริการไฟฟ้า การศึกษาสภาพสังคมและเศรษฐกิจของสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนทั้ง 9 แห่ง พบว่า สมาชิกส่วนใหญ่ (เกินร้อยละ 50) เป็นเพศชาย อายุเฉลี่ย 47.2 ปี ส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แรงงานเฉลี่ยต่อครัวเรือน 2-3 คน สมาชิกไม่มีตำแหน่งในชุมชนและในองค์การบริหารส่วนตำบล นอกจากเป็นสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนแล้วยังเป็นสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ อาชีพเสริมได้แก่ การเกษตรอื่น ๆ และรับจ้าง พื้นที่ปลูกข้าวมีทั้งที่เป็นของตนเองและที่เช่า มีการกู้เงินจากแหล่งต่างๆ เมล็ดพันธุ์ที่ผลิตได้จำหน่ายให้กับเกษตรกรและเอกชนในราคา 9-11 บาทต่อกิโลกรัม ศูนย์ข้าวชุมชนที่ศึกษาเริ่มก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543-2546 ศูนย์ข้าวชุมชนหนองมะค่าแต้ หนองชัยศรี และคอนสี มีที่ตั้งสำนักงานและทรัพย์สิน มีแปลงนารวม ทุกศูนย์มีการบริหารกลุ่มโดยคณะกรรมการที่มาจากการเลือกตั้ง มีกฎระเบียบข้อบังคับกลุ่ม มีคณะกรรมการบริหารกองทุน มีการระดมหุ้นจากสมาชิก ศูนย์ข้าวชุมชนหนองกระทุ่มและทุ่งคอกผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวปทุมธานี 1 ขายให้พ่อค้าเมล็ดพันธุ์ ศูนย์ข้าวชุมชนหนองมะค่าแต้ หนองชัยศรี และคอนสี ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 กระจายให้สมาชิกและเกษตรกรรายอื่น ศูนย์ข้าวชุมชนคอนสีนอกจากผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 แล้ว ยังผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเหนียวแต่ไม่มีการกระจายพันธุ์ แหล่งเมล็ดพันธุ์ที่นำมาขายมาจากหลายแหล่ง ศูนย์ข้าวชุมชนที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ มีการตัดพันธุ์ปน 3-5 ครั้ง แต่การตรวจสอบรับรองแปลงพันธุ์และตรวจสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์โดยศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวมีเพียง 3 แห่ง คือ หนองมะค่าแต้ หนองชัยศรี และคอนสี ศูนย์ข้าวชุมชนที่ศึกษาทั้งหมดมีการจัดการเรียนรู้การผลิตเมล็ดพันธุ์และวิธีการปลูกข้าวในรูปแบบของโรงเรียนเกษตรกรและในรูปแบบอื่น จากการบูรณา-

การผลการศึกษาศาพภูมิสังคมของเกษตรกรและสภาพการดำเนินงานของศูนย์ข้าวชุมชนดังกล่าวข้างต้น ร่วมกับการศึกษาทบทวนวรรณกรรมในแนวคิดทฤษฎีและหลักการต่าง ๆ และประสบการณ์ของผู้วิจัย สามารถสร้างรูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนประกอบด้วยขั้นตอน 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การกำหนดเป้าหมายและจัดทํางค์ประกอบตัวชี้วัดความเข้มแข็งของศูนย์ข้าวชุมชน 2) การประเมินความเข้มแข็งศูนย์ข้าวชุมชนก่อนการพัฒนา 3) การจัดทำยุทธศาสตร์ (แนวทางในการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน) 4) การสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 5) การจัดทำแผนปฏิบัติการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน 6) การติดตามการดำเนินงานพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชน และ 7) การประเมินความเข้มแข็งศูนย์ข้าวชุมชนหลังการพัฒนา เมื่อนำรูปแบบไปทดสอบโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพบว่าศูนย์ข้าวชุมชนทั้งหมดมีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นในทุกองค์ประกอบของตัวชี้วัดความเข้มแข็ง โดยจำนวนตัวชี้วัดที่มีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นคิดเป็นร้อยละ 6.4-51.3 ของตัวชี้วัดรวม และมีจำนวน 2 ศูนย์เท่านั้นที่มีจำนวนตัวชี้วัดความเข้มแข็งบางตัวที่น้อยกว่าเดิม ร้อยละ 1.3 และ 5.1 ของตัวชี้วัดรวม สมาชิกศูนย์ข้าวชุมชนและเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำพื้นที่ที่มีความเห็นว่รูปแบบการพัฒนาศูนย์ข้าวชุมชนที่นำมาใช้มีความเหมาะสมสามารถนำไปปฏิบัติได้และทำให้ศูนย์ข้าวชุมชนสามารถพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งได้จริงในระดับมากที่สุด (คะแนนการประเมิน 4.82 และ 4.57 ตามลำดับ)

SUJJA BANCHONGSIRI : MODEL FOR DEVELOPMENT OF
COMMUNITY RICE CENTERS. THESIS ADVISOR : ASST. PROF.
THAWATCHAI TEEKACHUNHATEAN, Ph.D., 292 PP.

COMMUNITY RICE CENTER/DEVELOPMENT MODEL/LOCAL SEED
SYSTEM/INFORMAL SEED SYSTEM/SEED VILLAGE

The objectives of this research were to 1) study socio-geographical context of community rice centers, 2) study the operation of community rice centers, and 3) develop model for the development of community rice centers. Provinces with community rice centers were randomized by stratified sampling method, based on three types of rice products: non-glutinous, hom mali, and glutinous rice. Three community rice centers in each province were chosen, by purposive sampling method, under each of the three categories of strength ranking: weak, moderate, and strong. Thereby nine centers were included in the experiment. The study of the socio-geographical context of all community rice centers found that paddy fields of all centers in Suphan Buri province were low plain areas and clay soil with moderate fertility and its source of water was from irrigation, whereas those of Buri Ram and Ubon Ratchathani were rain fed areas with sandy loam soil of low fertility. Every community rice center was facilitated by connected road, electricity, telephone lines, community centers, temples, and village broadcast centers. The socio-economic status of all members of all centers showed that the majority of the members (more than 50 percent) was males, with average age of 47.2 years old. Most of them finished Grade 4. Two – three persons were the average labor per family. None of

community rice center members had an administrative position in community and Tambon or Sub - district Administration Organization, but they become members of other farmer groups. They did other supplementary jobs, such as growing other crops apart from rice or daily wage labor. Some members owned their paddy fields, while some rent and some others tied themselves with different sources of external loans. The seeds sold to farmers and private sectors were 9-11 baht/kg. Community rice centers mentioned in this research were founded during the years 2000 and 2003. Among them, Nhong Makhatae, Nhong Chaisri, and Don Chee community rice centers had their own offices and assets. Moreover, they shared common paddy fields. Yet, all centers were administered by elected committee with rules and regulations. Fund administration had also been regulated with an established cooperative system for share holders. Nhong Kratoom and Toong Klee centers were capable of producing Pathumthani 1 cultivars of rice seeds and sold to merchants. Nhong Makhatae, Nhong Chaisri, and Don Chee centers distributed rice seeds of Khao Dok Mali 105 cultivar for their members and other farmers. Besides, Don Chee center produced glutinous rice seeds but there was no seed distribution. The sources of seeds came from many places. Roughing of off-type plants were operated 3-5 times/crop. However, the process of rice seed field certification and seed quality test were operated in Nhong Makhatae, Nhong Chaisri, and Don Chee community rice centers only. In addition, all centers provided education for farmers, such as seed production and rice cultivation methodology, by a farmer school system and other systems of learning. Based on the socio-geographical context of members and operation studies including literature reviews of conceptual ideas, theories, and principles, seven steps of a model for

developing community rice centers were identified: 1) goal setting and key performance index (KPI) development for the community rice center strength identification, 2) evaluation of the strength of centers before starting developmental process, 3) strategic planning/guideline for community rice center development, 4) participatory seminar for idea exchange, 5) action plan for developing the community rice center setting, 6) operation monitoring, and 7) post- evaluation of the center strength. By adopting this model, the results of this study revealed that all centers were improved and more strengthened. The KPI of all centers were 6.4-51.5 percent stronger, with only 2 centers that the KPI were slightly lower: 1.3 and 5.1 percent, respectively. Therefore, center members and local agricultural extension officers agreed that this model was suitable and applicable for strengthening community rice centers to uttermost levels (4.82-4.57 scales, respectively).

School of Crop Production Technology

Student's Signature _____

Academic Year 2009

Advisor's Signature _____